

EL DIÀLEG AMB L'ATEISME MODERN. EUSEBI COLOMER I LA PRÀCTICA DEL DISCERNIMENT

Francesc Torralba Roselló

En aquest article, el professor Francesc Torralba exposa alguns aspectes del pensament del professor Eusebi Colomer. En l'article s'aprofundeix en la seva recepció dels grans ateïsmes del segle XIX i analitza la resposta que el professor i jesuïta va articular als grans mestres de la sospita. El text és originàriament una conferència a propòsit d'un simposi que la Càtedra Josep Ferrater Mora de Girona va celebrar sobre el seu pensament.

309

1. Evocació preliminar

No resulta gens fàcil referir-se al pensament d'una persona pròxima, coneguda i estimada. D'una banda, hom té la possibilitat d'acostar-s'hi més estretament i desentrenar l'esperit de la seva obra a partir de converses i diàlegs que no van quedar articulades en forma de text, però que revelen el pensament de la persona tant o més genuïnament que allò que va expressar mitjançant l'escriptura. En aquest sentit, la interpretació de l'obra de Colomer que proposem no parteix exclusivament dels seus textos escrits, sinó dels records que tenim del seu magisteri formal i informal. D'altra banda, però, la proximitat afectiva amb el personatge pot dificultar enormement un acostament mínimament objectiu. En som conscients¹.

---

¹ En aquest article presentem de manera esbossada el que tractem més a fons en el llibre, *Eusebi Colomer, intèrpret de l'humanisme ateu*, Publicacions de la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull, Barcelona, 2005.

No ens veiem capaços, però, d'analitzar el pensament de Colomer com si es tractés d'un objecte intel·lectual pur, com si fos una obra sense autor, com un conjunt de frases ben articulades. No podem deixar de veure-hi i de sentir-hi la seva presència quan passem pels seus textos. En aquest sentit, doncs, el lector sabrà comprendre els límits d'aquesta aproximació, encara que, vist des d'un altre angle, també s'adonarà que això permet un acostament més intens. El mateix professor Colomer manifesta en diversos textos que no hi ha una possible aproximació imparcial als filòsofs i als corrents de pensament, sinó que tot acostament es realitza des d'una determinada perspectiva. N'estem completament convençuts. Davant d'això, però, el que és exigible és el reconeixement explícit d'aquesta perspectiva, si més no perquè l'altre (el lector) sàpiga des d'on es llegeix la realitat que es desitja estudiar.

Ens hem referit, en altres ocasions, a la persona, l'obra i el pensament d'Eusebi Colomer², però no ens hem centrat mai a estudiar, exclusivament, la recepció que fa de l'ateisme i de les bases del diàleg amb aquesta concepció filosòfica del món en el conjunt de la seva obra. Això és, precisament, el que, modestament, tractarem de desenvolupar en aquest text. La qüestió no és menor. Colomer va dedicar força textos a aquesta temàtica, tant en articles, com en conferències o en llibres. Amb tot, creiem que hi ha un pensament unitari, unes constants que es repeteixen des de les seves primeres aproximacions fins a les darreres reflexions de la seva vida, ja publicades pòstumament.

No pretenem, naturalment, esgotar tota la qüestió, ni tampoc explorar, fil per randa, la recepció de cadascun dels ateismes del segle XIX i del XX que porta a terme Colomer en la seva obra. Una tasca d'aquest tipus podria ser objecte d'una llarga i molt interessant monografia, però no és el nostre objectiu ara i aquí. Si la portéssim a terme, probablement ens adonariem del caràcter innovador i respectuós de Colomer envers l'ateisme, especialment si comparéssim la seva recepció respecte la d'altres coetanis seus ubicats

² Cf. *Perfil humà i filosòfic del professor Eusebi Colomer*, en *Revista Catalana de Teologia* XIX (1994) 11-29; *El Dr. Eusebi Colomer. In memoriam*, a *Revista Catalana de Teologia*, XXII/2 (1997) 229-230; *Colomer: el exercici de la sabiduria*, en *La Vanguardia*, 7 de desembre de 1997, p. 40; *Eusebi Colomer: mestre venerable*, a *Catalunya Cristiana* 951, 11 de desembre de 1997, p. 18; *Amb la paraula als llavis. En record d'Eusebi Colomer*, a *Foc Nou* XXV/285 (1998) 12 i *Eusebi Colomer: el diàleg transhistòric*, a *Diàlegs* 1 (1998) 119-135.

en la mateixa tradició que el nostre professor. Intentarem mostrar les grans línies de fons, els eixos fonamentals de la seva visió de l'ateisme i mostrarem, encara que sigui molt modestament, algunes observacions o qüestions que es poden formular a la seva recepció i que, de fet, li vam poder formular ja en vida.

2. Filosofia del diàleg: el principi d'honestedat

En la Miscel·lània que la Facultat de Filosofia de Catalunya, la Facultat de Filosofia de la Universitat de Deusto i la Facultat de Teologia de Catalunya van oferir al professor Eusebi Colomer com a reconeixement del seu mestratge, es va considerar que el títol més adequat per caracteritzar la personalitat i l'obra de Colomer havia de ser: Pensar en diàleg. No podia ser més encertat, perquè tota l'obra de Colomer, des dels seus inicis fins al final de la seva vida, és constitutivament dialògica. Estableix diàleg amb pensadors propers i llunyans a la seva pròpia visió de la realitat i mira de cercar la veritat última a través d'aquest exercici que es pot veure àmpliament reflectit en els seus textos. Es tracta d'un diàleg incloent, obert a una veritat que està més enllà dels interlocutors que prenen la paraula. És un diàleg sense fronteres, sense complexos, amb els presents i amb els pretèrits.

En el seu diàleg amb els autors clàssics de l'ateisme vuitcentista, Colomer no es deixa portar per prejudicis o preconcepcions, tampoc per actituds desqualificadores, sinó que llegeix atentament les seves obres i escolta, amb finor intel·lectual, les seves veus, per tal de comprendre què diuen aquests autors i per què diuen el que diuen. Situa la veu en el seu context i mira d'estudiar la genealogia d'aquell pensament per tal de comprendre, i no tan sols d'entendre, els continguts de les seves tesis. Aquesta comprensió no significa, ni de bon tros, identificació amb el pensament aliè, però sí que possibilita una captació de la situació vital de l'altre que manca en altres aproximacions coetànies a l'esforç de Colomer.

En aquest diàleg obert i serè, Colomer evita l'esmena a la totalitat i és partidari de cercar aquelles "llavors de veritat" que, segons el seu criteri, també és possible trobar en l'ateisme clàssic. S'adona, però, que l'acord és complex i difícil, perquè els punts de partença dels interlocutors que intervenen en el diàleg són molt diferents i, a voltes, clarament contraposats. El diàleg filosòfic s'articula a partir d'un fons de creences o de preconcepcions que són assumides

emocionalment i vitalment pels pensadors i que, molt sovint, estan tan arrelades en el mateix ésser que és molt difícil distanciar-se'n i mirar de posar-les "entre parèntesis". D'aquí la importància que té el principi d'honestedat del diàleg filosòfic que, segons el nostre professor, ha de consistir a fer l'esforç per explicitar aquest fons de creences, com diria Ortega, a partir del qual es generen idees filosòfiques.

Eusebi Colomer ho expressa d'aquesta manera: "Els grans desacords entre els filòsofs són desacords prefilosòfics. No es pot ocupar voluntàriament un lloc qualsevol en el món de l'esperit. Dit d'una altra manera: no es pot prescindir de la pròpia cosmovisió. L'honestedat intel·lectual consisteix a reconèixer-ho i explicitar-ho. En el món de l'esperit no hi ha actituds neutres o verges. No hi ha, doncs, com pensava Husserl, una filosofia pura i sense pressupòsits, per tal com el primer pressupòsit de la filosofia és l'home concret, diversament condicionat, que filosofa. Tampoc el pensador no creient està immune de determinats pressupòsits prefilosòfics; tampoc ell existeix, com a pensador, en l'epokhé o suspensió contínua de les pròpies conviccions. La pretensió de començar de zero és una de les grans il·lusions que reapareix de manera recurrent al llarg de la història de la filosofia"³.

312

I afegeix: "És fals pensar que l'actitud del no creient és més verge o neutral que la del creient, que aquest últim està 'marcat' i el primer no. Tots estem marcats, cadascú per la seva pròpia creença. També el filòsof no creient parteix de la seva pròpia cosmovisió, tan objecte de creença com la cosmovisió del creient. En ambdós casos hi ha una ineliminable heteronomia. Pensar és sempre 'repensar' i, per tant, pensar des d'una situació determinada. No es tracta, doncs, de pretendre començar sense pressupòsits, sinó de reconèixer-los i explicitar-los"⁴.

Aquest principi d'honestedat és clau per entendre la manera com el professor Colomer dialoga amb els pensadors de la història i com comprèn ell mateix la tasca d'historiar la filosofia. No partim mai de zero. No hi ha una història objectiva de les idees, ni pot ser-hi mai, perquè el qui fa història no és un subjecte ahistòric, acul-

3 E. COLOMER, *Tres pensadors medievals enfront de la qüestió de Déu*, Publicacions de la Facultat de Filosofia de la URL, Barcelona, 2002, p. 49.

4 *Ibidem*.

tural o alingüístic. La pretesa neutralitat de l'historiador agnòstic o ateu és, segons ell, tan discutible com la del qui es presenta, aparentment, neutral des d'una opció de fe. En el subsòl de la consciència de tot historiador, hi ha un marc de creences i de concepcions prefilosòfiques que operen en ell i des d'on pot realitzar l'acte de pensar. En una línia molt propera a la filosofia hermenèutica de Hans Georg Gadamer, Colomer explicita les condicions de possibilitat d'una interpretació honesta dels pensadors.

3. Els prenotanda d'un diàleg amb l'ateisme

L'any 1967, el professor Eusebi Colomer va coordinar una obra col·lectiva intitolada *El ateísmo en nuestro tiempo* que recollia articles de fons de diferents teòlegs i filòsofs importants del segle XX sobre la temàtica de l'ateisme⁵. En aquell text, que va ser configurat a partir de la col·laboració dels seus alumnes a la Facultat de Filosofia i Teologia de Sant Cugat del Vallès⁶, Colomer posa de relleu l'status questionis del debat entre filosofia cristiana i ateisme. El llibre està precedit d'un pròleg que signa ell mateix i on manifesta, d'una manera sintètica i clara, tan pròpia del seu estil, les condicions de possibilitat per a un diàleg amb l'ateisme.

313

Descriu el to de l'obra en aquests termes: "Hemos seleccionado pensadores que consideran el ateísmo actual sobre todo como una consecuencia dolorosa de tantas confusiones e injusticias, y no como algo simplemente diabólico. Es el ateísmo de nuestro tiempo, de nuestras generaciones. Es una negación de Dios que tienta a todos los que nos hallamos en esta encrucijada histórica. La llevamos dentro aun cuando no nos demos cuenta de ello, y es preciso que conscientemente la superemos"⁷.

⁵ E. COLOMER (Coord.), *El ateísmo en nuestro tiempo*, Nova Terra, Barcelona, 1967.

⁶ La selecció, traducció i condensació dels articles presents al volum citat va ser obra de les persones següents: J. R. Alvarez, M. Trelles, I. Bello, O. Bretón, J. Cisteró, F. Cusó, S. Díaz de Quijano, G. D'Souza, C. Escudero, S. Fernandes, J. A. Garí, L. G. Quevedo, G. Iemolo, F. Larraz, J. Leach, V. Llonart, J. M. Manresa, F. X. Marcellán, L. Marteles, J. M. Millás, J. Montserrat, C. Montagud, J. Muniesa, M. Navarro, M. Recoilons, F. Riera, C. Sancho, R. de Sivatte, I. Suñol, J. Tusón, E. Udina, G. Villanova.

⁷ *El ateísmo en nuestro tiempo*, p. 13

Eusebi Colomer no entén el fenomen de l'ateisme contemporani com un fenomen diabòlic, sinó com una expressió humana que té arrels profundes que s'han d'investigar i explorar atentament. Contra la fàcil apològica cristiana que tendeix a fer esmenes a la totalitat, Colomer tracta, en primer lloc, d'entendre les característiques de l'ateisme contemporani i explicar-ne les arrels. Tota la seva recepció i reflexió sobre l'ateisme vuitcentista i l'ateisme del segle XX està caracteritzada per una sensibilitat aguda i per una voluntat explícita de trobar les raons i les causes d'aquesta actitud vital i filosòfica.

En el pròleg citat, caracteritza l'ateisme contemporani de tres maneres. En primer lloc, ressalta la seva universalitat. "El ateísmo contemporáneo -diu- se distingue de otros ateísmos históricos ante todo por su universalidad. En otras épocas los ateos eran hombres aislados, que vivían frente a la sociedad creyente en una actitud de autodefensa o de lucha. Hoy día, en cambio, los hombres que viven teórica o prácticamente al margen de Dios y de todo compromiso religioso no son ya individuos aislados. Ni siquiera constituyen una minoría de intelectuales rebeldes, desligados de la realidad social que les rodea"⁸.

 314

Des del seu punt de vista, l'ateisme contemporani no és un ateisme vergonyant o marginal, sinó que és un fenomen de masses que es presenta amb tota la seva força i esplendor. Molts intel·lectuals, afirma Colomer, consideren l'ateisme com l'única actitud humana digna i constructiva. Això vol dir que aquesta posició no ha de ser considerada una excepció, sinó que té carta de normalitat, especialment en determinats contextos.

El professor Colomer ressalta un altre tret de l'ateisme contemporani. "El ateísmo actual se distingue de los ateísmos del pasado por su radicalidad (...). Hoy día los ateos no lo son solamente por oposición a las creencias de una determinada religión, sino de una manera radical y absoluta. Su negación de Dios se extiende, por así decirlo, a todos los dioses". I afegeix: "Hoy el ateísmo apunta también en el seno de otros grupos religiosos no cristianos, en virtud del mismo proceso de desacralización que la ciencia y de la técnica modernas operaron primeramente en las socie-

---

8 *El ateísmo en nuestro tiempo*, p. 15.

dades cristianes de Occidente. Y, por supuesto, se afirma en todas partes con la misma postura de oposició radical a toda vinculació religiosa trascendent⁹.

El professor Colomer encara assenyala un tercer tret de l'ateisme contemporani. "El ateisme del presente -diu- viene caracterizado por su paradójica viabilidad individual y social. En otras épocas el ateo se consideraba a sí mismo como un individuo raro y, en cierto sentido, fuera de lo normal. (...). El ateísmo de hoy es muchas veces el ateísmo frío, lúcido, consecuente del hombre que, como Russell, Merleau-Ponty o Garaudy -(...)-, piensa que Dios es una palabra sin sentido o una antigualla inútil que hay que dejar dormir en la buhardilla, para dedicarse con mayor o menor dignidad a la única tarea que cuenta: la de construir al hombre y al mundo"¹⁰.

Segons Colomer, l'ateisme contemporani és un ateisme que es transforma en un humanisme i en una filosofia política. No és l'ateisme del segle XX un ateisme visceral, passional, que es construeix a partir del ressentiment envers una determinada institució religiosa, sinó que és un ateisme assenyat, pensat, meditat, des del qual la paraula *Déu* esdevé completament inoperant. Des d'aquest ateisme, es pretén construir una societat més justa, més lliure, més humana i es pretén fer això al marge de *Déu*, no necessàriament *contra Deum*, sinó al marge de tota "religació trascendent".

A partir d'aquestes consideracions sobre el fenomen de l'ateisme contemporani, Colomer arriba a la conclusió que l'existència atea és "una existencia desligada, porque engañada por el señuelo de su autosuficiencia, no ha llegado al fondo de sí misma"¹¹. Segons Colomer, es pot viure en diferents nivells de profunditat ontològica i això és el que possibilita l'existència de l'ateisme. L'ateisme és un fet palès, però és possible perquè l'ésser humà és substantivament lliure i pot viure en diferents nivells de profunditat en el seu ésser.

Colomer sembla indicar que, quan hom viu en el darrer nivell de profunditat ontològica, troba, necessàriament, *Déu*. En una implícita referència agustiniana, sembla dir-nos que, en l'estructura més íntima de la persona humana, el jo es troba amb una Alte-

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 15-16.

¹¹ *Ibidem*, p. 17.

ritat més enllà de si mateix que anomenem Déu. Tant la fe com l'ateisme són possibles com a actituds humanes, perquè Déu ha creat l'home lliure, és a dir, amb la capacitat d'exercir opcions fonamentals al llarg del seu períple vital. Per això, afirma Colomer: "Es justamente esta posibilidad del ateísmo la que hace posible una cualidad esencial de la fe en Dios: la libertad. Al reconocer en su existencia a Dios, el creyente reconoce y realiza libremente su vinculación personal a Alguien, al que estaba ya ontológicamente religado"¹².

Colomer parteix de la tesi implícita que tot ésser humà, pel sol fet de ser-ho, està ontològicament relligat a Déu. Ho expressa amb un llenguatge que té clares ressonàncies zubirianes. L'ésser humà pot esdevenir conscient d'aquest lligam ontològic, però pot no ser-ne conscient o, fins i tot, pot negar-lo explícitament. En l'ateisme hi ha una negació d'aquest lligam, però això no vol dir que no hi sigui. "Esta religación -afirma Colomer- patentiza la condición de un ente, el hombre, que no puede ser comprendido plenamente en su mismidad, sino desde fuera de sí mismo. Al estar religado, el hombre no está con Dios como está con las cosas -(...)-, sino que está en Dios como quien viene de Él y va hacia Él. De ahí la posibilidad de una encubrimiento de la dimensión teológica de la existencia. Posibilidad, que junto a esta presencia ausente de Dios, se funda también en la necesidad que tiene el hombre de realizar su propia existencia. El ateísmo es la realización de esta posibilidad"¹³.

Segons Colomer, el qui viu en el nivell ontològic més profund reconeix aquest lligam envers quelcom que el transcendeix i que anomenem Déu. Colomer no afirma explícitament això, però sembla indicar que la seva tesi apunta en aquesta direcció. Naturalment, un pensador ateu profund consideraria que aquesta visió dels nivells ontològics és qüestionable i que no és necessàriament cert que el qui davalla al nivell més profund de l'ésser trobi Déu.

Colomer critica l'actitud de molts pensadors, teòlegs i filòsofs cristians que, davant del fenomen de l'ateisme, adopten una actitud defensiva i clarament bel·ligerant. El professor Colomer, en profunda sintonia amb els textos del Concili Vaticà II, especialment els de la *Gaudium et Spes*, s'afrenta al fenomen de l'ateisme

---

¹² *El ateísmo...*, p. 17.

¹³ *Ibidem*.

des d'una perspectiva dialògica, analítica, tractant de veure les causes i també les raons que els mateixos cristians poden tenir en aquesta emergència de l'ateisme. Considera que la posició de l'Església aggiornada del segle XX no és una posició de lluita i d'incomprensió, sinó tot al contrari.

Diu Colomer: "Muchos creyentes se contentan con adoptar ante él (l'ateisme) la vieja y cómoda actitud de la incomprensión y la lucha. Como no faltan tampoco ateos que mantienen la misma actitud para con los creyentes. No es ésta, sin embargo, la postura de la Iglesia. El Papa y el Concilio se han esforzado contrariamente por comprender los motivos de la posición atea y han abierto con todos los honestos y rectos, también con aquellos que creen honestamente no poder creer en Dios, un diálogo sincero y fraterno"¹⁴.

Colomer fa referència implícita a Pau VI i a la *Gaudium et Spes*¹⁵. Si hom rellegeix l'article 19 de la *Gaudium et Spes*, s'adona que està dedicat a les formes i arrels de l'ateisme. Entre els experts que foren consultats per la comissió que havia de redactar aquella constitució, hi havia figures de primer ordre en l'estudi de l'ateisme, com De Lubac, l'autor del famós assaig *El drama de l'humanisme ateu*¹⁶, Daniélou, Milano i Girardi.

En aquest text, que Colomer segueix i valora molt positivament, es distingeixen diferents actituds envers la qüestió de Déu. Hi ha, d'entrada, la dels qui neguen la seva existència. Encara que no s'afirma explícitament, hom podria veure-hi una al·lusió indirecta a l'existencialisme ateu, el marxisme, la psicoanàlisi i algunes formes de vitalisme. Hi ha, en segon lloc, els qui afirmen que no es pot saber res sobre Ell. Són els qui representen el que s'anomena agnosticisme. *En attendant Godot* de Samuel Beckett podria ser un bon exemple d'aquesta posició. En el citat article, també s'afirma que hi ha un conjunt de pensadors que consideren que Déu és un sense sentit, una Sinnlose Frage com expressen alguns pensadors del Cercle de Viena o, simplement, un nonsens com es llegeix en obres de filòsofs analítics. També destaquen els qui consideren que l'afirmació de Déu és fora de la ciència o bé que entra en con-

14 *Ibídem*.

15 Pau VI la va signar el dia 7 de desembre de 1965.

16 Cf. H. DE LUBAC, *El drama del humanismo ateo*, Epesa, Madrid, 1967.

flicte amb la ciència. Finalment, n'hi ha també que consideren que Déu és un obstacle al desenvolupament de l'home.

En el mateix article 19, encara s'hi afegeixen dues possibles actituds. Una és la indiferència des de la qual ni es nega, ni s'afirma Déu, sinó que simplement es considera una qüestió estèril i l'altra és l'ateisme que neix com una protesta contra el mal. Tal com diu Colomer, seguint l'article 19 de la Gaudim et Spes, l'ateisme no és espontani, sinó que té unes causes. En el text conciliar s'afirma que una part no petita (non parvam) de responsabilitat la poden tenir els mateixos creients, ja sigui per no haver educat la fe, per una exposició deficient, per defectes de la vida religiosa o per haver velat l'autèntic rostre de Déu¹⁷. Kierkegaard, Dostoievsky i Newmann ja ho anuncien al Segle on es fabrica el Gran Ateisme.

En l'article 20 s'estudia l'ateisme sistemàtic i en el 21, l'actitud de l'Església davant de l'ateisme que s'ha de caracteritzar per la distinció entre doctrina i persona i per la voluntat de diàleg.

Colomer distingeix entre el diàleg amb les altres religions cristianes i no cristianes del diàleg amb els ateïsmes. En el primer diàleg hi ha, segons ell, un punt de trobada, una base comuna que és "la comunió en la misma fe en Cristo o, por lo menos, en Dios"¹⁸. Aquesta darrera afirmació seria, certament, qüestionable, especialment en relació amb aquelles religions atees, on explícitament no hi ha Déu, com és el cas del budisme, que Raimon Panikkar qualifica d'un ateisme religiós¹⁹. Sense entrar ara en aquesta qüestió interreligiosa, sí que cal distingir, seguint Colomer, entre el diàleg interreligiós i el diàleg amb els ateus.

Des del seu punt de vista, el diàleg és possible si hi ha una base compartida sobre la qual és possible entendre's. El diàleg requereix diferència, però també exigeix una certa base compartida. Per això diu Colomer: "El diálogo contra los ateos deberá hacerse sólo sobre

17 Ho expressa així: "El ateísmo surge muchas veces como reacción crítica a los excesos antropomórficos del discurso religioso, y obliga así a los creyentes a purificar su imagen de Dios en la línea del *Deus semper maior*", a Ateísmo, a M. MORENO (Dir.), *Diccionario de Pensamiento Contemporáneo*, San Pablo, Madrid, 1997, p. 107-108.

18 *El ateísmo...*, p. 18.

19 Cf. R. PANIKKAR, *El silencio del Buddha. Una introducción al ateísmo religioso*, Siruela, Barcelona, 1996.

la base de nuestra pertenencia al mismo mundo y a la misma comunidad humana. Sin embargo, esta base es suficiente. Por muy diversos que sean nuestros motivos y la intencionalidad final de nuestros actos, creyentes y ateos coincidimos en un mismo reconocimiento leal del mundo y del hombre. Y así el ateo debería estar dispuesto a aceptar a Dios, si así lo exige su fidelidad al hombre y al mundo. Y el creyente, por su parte, debería estar dispuesto a reconocer que un Dios frente al que desapareciese la realidad y el valor del mundo y del hombre ha de ser negado como un ídolo²⁰.

Eusebi Colomer remarca la necessitat del diàleg i exposa els fruits que pot donar aquest diàleg també per als creients. Seguint les reflexions de Pau VI, Colomer diu que és possible, com a conseqüència del diàleg, que el creient aprengui a veure en els ateus nobles sentiments. Potser descobreix que, en el fons de l'ateisme, s'amaga l'exigència d'una presentació més alta i més pura del món diví, superior a la que ha prevalgut en certes formes imperfectes de llenguatge i de culte. També l'ateu pot aprendre quelcom. Pot ser que s'adoni, per primera vegada, que el reconeixement de Déu no s'oposa al reconeixement de la dignitat humana, sinó a tot el contrari. Pot ser que s'adoni que l'afirmació escatològica d'un altre món no significa necessàriament el menysteniment d'aquest món. Ambdós poden superar la seva tendència dogmàtica a definir el que és l'home. El mateix Concili es refereix a la persona humana com una *quaestio insoluta*.

Dos anys abans de publicar aquest pròleg, el professor Colomer publica un article molt pertinent per comprendre la seva posició en el diàleg amb els ateus, *Diálogo con los ateos*²¹. En aquest text, exposa algunes tesis afins al pròleg que acabem de comentar, però aporta noves idees respecte d'aquest tema. D'entrada, afirma que la lluita intel·lectual contra l'ateisme no exclou, ni de bon tros, el diàleg amb els ateus, sinó al contrari, l'exigeix com a condició de possibilitat. "La acción contra el ateísmo -afirma- de ningún modo excluye, sino que más bien exige y presupone el diálogo con los ateos"²².

---

20 *El ateísmo...*, p. 18.

21 E. COLOMER, *Diálogo con los ateos*, en *Razón y Fe* 172 (1965) 157-161.

22 *Ibidem*, p. 158.

En aquest article, caracteritza l'ateisme com un mal, com una malaltia de l'esperit que afecta el mateix home. Contra aquest mal, s'hi ha de lluitar, però, en aquesta lluita, el creient hi troba una ocasió de primer ordre per repensar, aprofundir i justificar la seva fe. "El ateísmo -diu Colomer- es un mal i un mal para el hombre mismo. Es una enfermedad del espíritu humano, cuya tendencia natural no es la negación, sino la afirmación, aquella 'eterna afirmación' de que hablaba Maragall: el 'sí', el 'amén' de la humanidad a un misterio de luz y de amor infinitos. Y es claro que frente a esta enfermedad tienen un lugar adecuado la resistencia y la lucha. Sólo que no hay que concebir concretamente esta acción de un modo forzosamente negativo, sino más bien de un modo eminentemente positivo, ordenado en primer línea a profundizar y justificar la fe de los creyentes"²³.

En aquest article, Colomer distingeix tres tipus d'ateisme: el marxista, el de la indiferència i el de la maduresa. Els analitza tots tres, però especialment els dos últims. En la primera anàlisi ja anticipa la crítica que, posteriorment, Colomer realitzarà a Marx en la seva monumental obra *El pensamiento alemán de Kant a Heidegger*. Els altres dos tipus d'ateismes no tenen com a referència un determinat isme, sinó que són una expressió més heterogènia. Aquestes dues darreres formes d'ateisme, particularment la primera, considerem que segueixen essent molt representatives en el nostre context actual, per bé que en sentit estricte no les qualificariem d'ateismes, sinó, simplement, d'indiferències respecte Déu.

Aquest ateisme de la indiferència és l'actitud vital d'aquell que ja no espera res, ni la vinguda del Crist, ni la societat comunista, ni l'adveniment del Sobrehome, sinó que simplement se satisfà amb el petit plaer del dia i el petit plaer de la nit. En la descripció d'aquesta actitud, hi ha una clara al·lusió a aquell últim home de Nietzsche que descriu el profeta Zaratustra en el seu discurs intítulat, precisament, *L'últim home*. És l'actitud de l'home instal·lat en la vida frívola, en la banalitat, en l'entreteniment col·lectiu; és l'actitud d'aquell home que ha abandonat les contradiccions on fa fred i que es mofa ja de les grans paraules.

Així el descriu Colomer: "El hombre pierde todo ímpetu ideal y aspira a la pequeña felicidad. Vive como el 'extranjero' de Camus,

del culto a la sensació, plenament immerso en lo que Kierkegaard ha llançat el 'estadiu estètic' de la existència. El plaçer sensible le aturde, y las relaciones con los otros, objetivas, interesadas y siempre epidérmicas, le alienan de sí mismo. Poco a poco el hombre se convierte en un ser anónimo e impersonal, diluido en un mundo secundario y despersonalizado que le libra de tomar toda decisión"²⁴.

Aquest ateisme de la indiferència rep un altre nom en el seu article dedicat a l'ateisme dins del *Diccionario de Pensamiento Contemporáneo* (1997). Allí el caracteritza d'ateisme pràctic. L'ateisme pràctic -diu Colomer- "consiste en vivir como si Dios no existiera, organizando decididamente la vida según un sistema de valores del que Dios está ausente"²⁵.

Aquesta indiferència respecte Déu tan palesa en aquest home que descriu Colomer no és una indiferència respecte els déus. Colomer fa veure que el déu de la tècnica es converteix en el nou ídol d'aquest home que s'ha oblidat del Déu de la tradició i que, paradoxalment, l'adora amb embriaguesa. Amb tot, Colomer pronostica que aquest culte idolàtric no pot perpetuar-se de manera indefinida, perquè la indigència metafísica de l'ésser humà no pot mantenir-se perennement ocultada, sinó que, tard o d'hora, es manifesta i s'obre a la perspectiva última del sentit. Aquesta obertura no significa encara la trobada amb Déu, però sí la condició de possibilitat d'aquesta trobada.

Ho expressa així: "Hoy vivimos una especie de embriaguez técnica. El progreso increíble de la sociedad actual, con todos sus alicientes y tentaciones, le hace perder al hombre por un tiempo el gusto de la religión, pero no la potencia religiosa. Pasado el primer aturdimiento, una vez que el hombre haya aprendido a dominar a la técnica en vez de ser dominado por ella, su indigencia metafísica y religiosa volverá a manifestarse en todo su vigor. Y, en todo caso, cuando este hombre, borracho de técnica, se encuentre con los problemas más decisivos de la existencia: el dolor, la culpa, la muerte, la necesidad de amor, de entrega y de adoración, cobrará conciencia de que la técnica no 'salva', y su ateísmo de la indife-

²⁴ *Diálogo con los ateos*, p. 160.

²⁵ E. COLOMER, *Ateísmo*, en M. MORENO (Dir), *Diccionario de pensamiento contemporáneo*, San Pablo, Madrid, 1997, pp. 103.

rencia estar  en camino de ser superado por una nueva y m s personal creencia''²⁶.

L'ateisme de la maduresa  s diferent d'aquesta actitud que s'acaba de descriure, perquè es relaciona amb un estat de maduresa des del qual D u és una realitat absent, una hipòtesi inútil, una idea difícil de conciliar amb el desenvolupament del pensament.  s l'ateisme que va lligat a un procés de desmitologitzaci  científica i històric. El desenvolupament de les ciències experimentals i de les ciències humanes fa irrellevant l'afirmació de Déu, fins i tot la fa inconsistent intel·lectualment i aix  té com a conseq ncia una forma d'ateisme, que no és bel·ligerant, ni tampoc dogmàtic, sinó un ateisme que no es pot conciliar amb la maduresa de l'esperit.

Colomer fa veure que en aquest ateisme de la maduresa no es nega D u, sinó una imatge de Déu i que D u sempre és més enllà de tota imatge. L'home immadur necessita D u per explicar-se el món, per afrontar les seves experiències límit, mentre que l'home immadur té consciència que està sol i que D u no hi és per ajudar-lo. Colomer fa veure que aquell d u tapaforats de l'home immadur no és Déu, sinó una imatge mental que psicològicament resulta necessària per a l'home immadur, però que D u transcendeix aquesta imatge. Aquesta imatge, com tantes altres que s'han elaborat al llarg de la història, oculta el vertader rostre de D u. En aquest sentit, l'ateisme de la maduresa és un toc d'alerta a fi que els creients expressin al m n el vertader rostre de Déu i el sentit de l'auténtica transcendència.

Ho expressa aix : "El Dios que el hombre actual experimenta como ausente no es todav  el verdadero Dios, sino sólo su imagen. Es el Dios demi rgico y no ético que garantiza la seguridad de los niños y los primitivos: un Dios que el hombre cree tener a su disposición en vez de colocarse él mismo incondicionalmente a disposición de Dios. O es el Dios razonable y no misterioso que se concibe como la c pula de un sistema del mundo o de la historia, o como el gerente de una estructura social egoísta, en una palabra, de un 'orden' que, visto desde el Evangelio, es más bien un 'desorden'"²⁷.

---

²⁶ *Diálogo con los ateos*, p. 160.

²⁷ *Ibidem*, 161.

I conclou: "Tales imágenes -(...)- son sólo ídolos que, con su falso rostro, esconden el rostro del verdadero Dios. Por eso, como indicaba Pablo VI, en el fondo de la negación atea de Dios, puede esconderse a veces la indignancia de un concepto más alto y más puro del mundo divino. Al rechazar estos ídolos, el ateo maduro expresa su exigencia de un Dios más divino, el Dios mayor que todo lo que el hombre puede pensar: el Deus semper maior de la auténtica religiosidad cristiana. El ateísmo de la madurez se convierte así en una llamada a los creyentes para que mostremos al mundo el verdadero rostro de Dios y le ayudemos a redescubrir con nosotros la auténtica trascendencia divina"²⁸.

La darrera aportació explícita de Colomer sobre la temàtica de l'ateisme, la trobem a l'article *Ateísmo* que va escriure per al *Diccionario de Pensamiento Contemporáneo* (1997), que es va publicar pòstumament. En aquest article, Colomer distingeix, a més a més de l'ateisme pràctic, dos tipus d'ateisme teòric: el positiu i el negatiu. El negatiu "se limita a rechazar la existencia de Dios, sin poner nada en su lugar"²⁹. El caracteritza com un ateisme superficial, que deixa l'ésser humà en una buidor que tampoc no resulta angoi-xant. L'ateisme positiu, en canvi, "es un esfuerzo heroico y, en ocasiones, desesperado por reconstruir el entero universo humano, con todos sus valores, de acuerdo con el cambio radical que supone la negación de Dios"³⁰. Dins d'aquest ateisme teòric positiu situa Marx i Nietzsche. Aquest ateisme teòric positiu, el professor Colomer el qualifica com un ateisme postulator, el punt de partença del qual és un acte radical de llibertat que pot arribar a esdevenir absolut.

Segons Colomer, l'ateisme més greu no és, paradoxalment, el teòric positiu, sinó el de la indiferència o el que també anomena pràctic, perquè en ell hi ha una clara insensibilitat davant del problema de Déu i de la religió³¹.

---

28 *Ibidem*.

29 *Ateísmo*, p. 104

30 *Ibidem*.

31 Cf. *Ateísmo*, p. 108.

4. El diàleg amb els mestres de la sospita

El professor jesuïta estableix un diàleg sincer i franc amb l'ateisme contemporani sense amagar o dissimular la seva identitat personal. Es reconeix explícitament com a creient i tracta de distingir entre les seves opcions vitals i el seu treball intel·lectual com a historiador de la filosofia.

Al pròleg del llibre citat, Colomer distingeix entre les seves constatacions respecte l'ateisme contemporani i la seva posició personal. No amaga la seva identitat, però no cau en un subjectivisme a l'hora de tractar les qüestions. "Esta constatación -dijo- no se opone a nuestra convicción creyente de la esencial religación del hombre. Como lo ha mostrado estupendamente Xabier Zubiri, la existencia humana no se encuentra solamente a sí misma arrojada entre las cosas, sino también religada por su raíz a su fundamento trascendente, Dios"³². En clara al·lusió a l'ateisme sartrià, des del qual es concep la persona com un ésser "jetée au monde", Colomer reivindica una visió de la persona com a subjecte rel·ligat, obert a una dimensió que transcendeix les coses, els objectes del món.

324

Aquesta honestetat es posa de relleu en molts fragments de la seva obra. En un llibre en col·laboració, editat per l'Instituto Fe y Secularidad (Madrid), intítulat *Convicción de fe y crítica racional*, es recull una ponència de Colomer i un debat posterior on Colomer distingeix la seva posició personal de la tasca de l'intel·lectual i fa veure com la tasca analítica no es pot confondre amb la primera, sinó que es desplaça en un altre nivell³³.

Reproduïm el diàleg del professor Martínez Gómez perquè recull molt bé l'actitud de Colomer com a creient i com a intel·lectual. Colomer s'aproxima a Karl Barth i diu "Por lo que se refiere a la fe, Barth hace una distinción que me satisface. Uno, como teólogo, puede cuestionarlo todo en cuanto a expresión intelectual de la fe y sin embargo, como creyente, no se cuestiona nada, está afianzado en su fe. Esta podría ser experiencia personal. A mí no

---

³² *El ateísmo...*, p. 17.

³³ Instituto Fe y Secularidad, *Convicción de fe y crítica racional*, Sígueme, Salamanca, 1973. El volum conté una ponència llarga i densa del professor Colomer intítulada: *Historia y evolución del problema de Dios en la teología protestante* (33-115).

me inmuta el cuestionar una cosa teològicament i buscar una expressió més adequada que la anterior, porque como creyente, he tomado ya una opción y me siento vinculado con aquel a quin me he entregado"³⁴.

Després d'aquesta resposta, el professor Martínez Gómez pregunta: "¿No daría esto la sensación de un problema de lujo, en el que no cuestiono el propio camino, que doy por seguro, sino el camino de otros?"³⁵. I Colomer respon: "No cuestiono el camino de otros. Cuestiono la expresión de mi camino ahora y aquí y me cuestiono tal vez el modo de fundamentarlo y desplegarlo a nivel de inteligencia, pero esto no me inmuta en mi opción creyente, opción que por otro lado, para mí, está encarnada en una vida y busca constantemente un punto de inserción en esta misma vida"³⁶.

En el seu diàleg amb els anomenats per Paul Ricoeur els mestres de la sospita, Eusebi Colomer porta a terme un qüestionament de les seves tesis, però la presentació que en fa és tan summament honesta i pedagògica que també obliga el lector creient a auto-qüestionar-se la seva fe i les seves posicions filosòfiques personals. Amb tot, Colomer, no es limita a presentar i a exposar amb la màxima cautela i prudència, sinó que també exerceix la crítica lúcida i seriosa. En aquest exercici, és possible veure-hi la seva resposta als mestres de la sospita, resposta que es fa evident no tan sols en els textos, sinó també es feia palesa en les seves presentacions orals en el si de l'aula.

Estem plenament d'acord amb el professor Sergi Gordo quan afirma que "el professor Colomer orientà la seva reflexió vers els 'filòsofs de la sospita' (Feuerbach, Marx i Nietzsche) amb l'intent de desmitificar els desmitificadors, de mostrar que l'ateisme positiu d'encuny antropològic, que fa de l'home el *primum ontologicum* de comprensió del real, recau d'una manera o d'una altra en el mite"³⁷. En efecte, Colomer porta a terme una crítica oportuna i seriosa als mestres de la sospita que té com a finalitat qüestionar les seves pre-

---

³⁴ *Convicción de fe y crítica racional*, p. 118.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ E. COLOMER, *Tres pensadors medievals enfront de la qüestió de Déu*, Publicacions de la Facultat de Filosofia de la URL, Barcelona, 2002, p. 19.

misses i les seves tesis de fons. Els mestres de la sospita ens van ensenyar a sospitar de tot allò que havia estat assentat durant segles en la tradició occidental, però aquesta sospita també és lògic que es projecti sobre les seves mateixes propostes. Això és el que netament porta a terme Colomer. Ens ensenya a sospitar dels qui ens van ensenyar a sospitar.

4.1. *Recepció i crítica de Ludwig Feuerbach*

Colomer es refereix a l'obra de Ludwig Feuerbach *L'essència del cristianisme* (1841) en diferents llocs de la seva producció filosòfica³⁸. Segons el seu punt de vista, l'elaboració intel·lectual de l'ateisme feuerbachiana està molt ben fonamentada i està en l'arrel dels grans ateïsmes que es generen al segle XIX i al segle XX. De fet, Feuerbach és llegit i citat pels grans ateus com un referent, com una autoritat moral en aquesta temàtica. El seu ateïsmes no és visceral, ni apassionat, sinó que és un ateïsmes de laboratori, sostingut racionalment i documentat amb fonts de la mateixa tradició cristiana, des de l'antigor fins a la modernitat.

326

La seva sospita, exhaustivament desenvolupada en la seva obra capital, és molt seguida per pensadors posteriors. Déu és reduït a una projecció humana, la teologia és reduïda a antropologia. Segons Feuerbach, contràriament al que s'havia afirmat en el pensament d'arrel agustiniana, Déu és creació de l'home. Colomer llegeix atentament el text de Feuerbach i respon a les seves consideracions crítiques reconeixent el valor de la seva sospita i la plausibilitat de la crítica feuerbachiana, però mostrant, tanmateix, que la seva reducció de Déu a la humanitat és un moviment que no necessàriament nega Déu, sinó determinades visions antropomòrfiques de Déu.

“La objeción de Feuerbach -diu Colomer- es filosófica y ha de ser respondida en su propio campo. Pienso que el intento de Feuerbach deja un espacio abierto a esa respuesta. Ante todo hay que reconocer paladinamente que la sospecha feuerbachiana no es puramente gratuita. Es claro que los factores psicológicos aducidos

---

³⁸ Cf. E. COLOMER, *Ludwig Feuerbach, ¿un ateo piadoso?*, en *Pensamiento* 33 (1977) 379-400 i *Ludwig Feuerbach: Humanismo ateo y mito de sustitución*, en *Atti del Congresso Internazionale Teoria e Prassi II*, Genova-Barcelona, Edizione Dominica, Roma, 1981.

por Feuerbach intervienen muchas veces en la génesis de la fe en Dios y de la religión. El hombre pone en todo lo que hace, piensa o desea, mucho de sí mismo: la actividad religiosa no es ninguna excepción. La sospecha feuerbachiana no es, pues, gratuita pero no pasa de ser una sospecha. El indiscutible influjo de los factores psicológicos en la génesis de la religión nada dice sobre la existencia o no existencia de Dios. Aunque en todo conocimiento y sentimiento el hombre ponga o proyecte en el objeto mucho de sí mismo, no está probado con ello que tal objeto sea una simple proyección humana y nada más³⁹.

És lúcida i valuosa la crítica de Colomer a la crítica de Feuerbach de la religió. El fet que Déu pugui ser considerat un instrument útil des d'una perspectiva psicològica explica moltes formes de religiositat, però no significa necessàriament que Déu pugui reduir-se a ser, ni explicar-se, simplement, com un instrument creat amb aquest fi. El Déu de Colomer, que és el Déu de tradició judeocristiana de tots els temps, és més enllà dels déus que els humans construïm per respondre a les nostres necessitats. La sospita feuerbachiana és potent, però no deixa de ser una sospita. Segons Colomer, la filosofia de Feuerbach no mostra la inexistència de Déu, tampoc no demostra l'absurditat de la creença en Déu, sinó que posa de manifest la tendència humana a crear-se un déu a la seva mesura per respondre als seus interessos. I aquesta sospita, com diu ell mateix, no és gratuïta.

Colomer veu les arrels de l'ateisme de Freud en l'obra de Feuerbach. "Freud, por su parte, explica la génesis de la idea de Dios a partir de la ambivalencia afectiva de amor y temor presente en la relación hijo-padre"⁴⁰. Reconeix, doncs, el valor de la sospita i, com altres ateïsmes, el de Feuerbach té, també, una funció catàrtica, perquè ajuda el creient a purificar la tendència a crear déus amb finalitats purament utilitaristes.

³⁹ E. COLOMER, *El pensament alemán de Kant a Heidegger*, vol. III, Herder, Barcelona, 1990.

⁴⁰ E. COLOMER, *Ateísmo, en Diccionario de Pensamiento Contemporáneo*, p. 105.

4.2. Recepció i crítica de Karl Marx

La proposta filosòfica de Marx és interpretada en diferents llocs de l'obra de Colomer⁴¹. Segons el professor jesuïta, la sospita feuerbachiana, segons la qual Déu no és altra cosa que una projecció il·lusòria de l'home, és interpretada, per Marx, socioeconòmicament. Però, segons Colomer, aquesta fonamentació no va més enllà del supòsit del qual s'ha partit. La sospita roman sospita.

“Aunque se pudiera mostrar -diu Colomer- que la imagen de Dios de la sociedad antigua, feudal o burguesa tiene rasgos antiguos, feudales o burgueses, no se ha demostrado que Dios mismo sea sólo una proyección ilusoria del hombre. El problema de la verdad de la religión permanece intacto. De hecho, se puede perfectamente admitir el influjo oculto de los factores socioeconómicos en la manera concreta de representarse a Dios o de vivir el hecho religioso y mantener, sin embargo, la especificidad y la legitimidad de este hecho. Todo depende en el fondo, de la concepción del hombre que en cada caso se pone en juego. Ahora bien, la crítica marxiana de la religión presupone una concepción inmanentista y, por lo mismo, irreligiosa del hombre. Y esta concepción implica, a su vez, una mutilación del hombre real, el desconocimiento de una porción importante del ser humano, de sus tendencias y aspiraciones más profundas, que en Marx no parecen contar para nada”⁴².

Marx apunta vers una societat futura desproveïda de religió. Colomer ho veu d'una altra manera. No pot imaginar l'ésser humà radicalment deslligat de la seva arrel, que és Déu. Més aviat té la impressió que, tot i les transformacions que experimentarà la societat, en l'ésser humà romandrà sempre una nostàlgia de l'infinit. El reviscolament de la religiositat i l'emergència de noves formes de religió en aquesta albada del segle XXI semblen donar la raó a Colomer, tot i que, com és obvi, caldria sotmetre a una profunda anàlisi la naturalesa d'aquesta religiositat emergent.

⁴¹ Cf. E. COLOMER, *Ateísmo y utopía en Marx, I: De 1839 a 1844*, en *Pensamiento* 36 (1980) 29-53; *Ateísmo y utopía en Marx, II: De 1844 a 1866*, en *Pensamiento* 36 (1980) 259-286 i *La crítica marxiana de la idea de creación y Santo Tomás de Aquino*, dins *Acti del VIII Congreso Tomístico Internazionale*, Libreria Editrice Vaticana, Roma, 1981, p. 60-72.

⁴² *El pensamiento alemán...*, vol. III, p. 176.

Diu el professor Colomer: "Parece incuestionable que incluso en esta futura sociedad en la que Marx sueña, por muy perfecta y feliz que se la suponga, quedarán por resolver las cuestiones humanas acerca del sentido de la vida y de la muerte. Resulta, pues, muy difícil de creer que en tal sociedad hayan perdido radicalment su sentido las viejas cuestiones religiosas"⁴³.

El professor de Girona cerca el fonament de l'argumentació marxiana i el qüestiona en la seva mateixa arrel. "La argumentación -diu- funciona bajo una sola condición, que la postura religiosa o espiritual de un hombre dependa absolutamente de las estructuras socioeconómicas en las que se mueve. Pero esta condición se convierte también en su talón de Aquiles: basta negarla o ponerla en duda para que la argumentación se quiebre"⁴⁴.

I conclou la seva resposta a Marx amb un argument ad hominem. "Si Dios y la religión son la expresión inevitable de un mundo alienado ¿cómo se explica que un individuo como Karl Marx, que vivió, por confesión propia, en este mundo, haya podido profesar el ateísmo? ¿No será porque, pese a todos los condicionamientos socioeconómicos el individuo es capaz de trascender las estructuras de todo tipo, en las que irremediamente se inserta? Y lo que fue posible a Marx, ¿no será también por el mismo derecho, aunque en sentido contrario, al supuestamente feliz ciudadano de la futura sociedad comunista?"⁴⁵.

El 9 de novembre de 1989 va caure el mur de Berlín. Alguns pensadors de signe liberal van interpretar aquell esdeveniment com l'enterrament definitiu de Marx i del marxisme. Colomer no confon Marx amb el marxisme real, sinó que distingeix, nítidament, el valor perenne de la figura, de les seves interpretacions i, tantes vegades, traïcions històriques. En una entrevista que li va fer el professor Agustí Boadas afirma: "Si el marxisme real s'ha ensorrat és perquè el marxisme teòric no s'aguantava. Ara bé, dir que s'ha esfondrat no vol pas dir que Marx hagi mort. Els grans pensadors no moren mai del tot. Sempre tenen quelcom a dir-nos. Marx, per exemple, ens obre els ulls a la importància de les estructures socioeconòmiques en la marxa de la història i, àdhuc, dins de certs

⁴³ *El pensamiento alemán...*, vol. III, p. 176-177.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 177.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 177.

límits, en la vida de l'esperit; i ens recorda negativament, a través de la crítica de l'alienació humana, l'ideal d'una societat on l'home i no la mercaderia sigui el valor suprem"⁴⁶.

Aquesta crítica a la crítica marxiana de la religió ja s'anticipa en aquell article citat anteriorment, *Diálogo con los ateos*. Allí expressa les seves observacions a Marx d'aquesta manera: "El marxista, más que un ateo es un antiteísta. Es el hombre que quiere realizar positivamente la reconversión del Absoluto-Dios en el pseudoabsoluto hombre-historia. El porvenir absoluto que los creyentes ponemos transcendentemente en Dios, el marxista lo coloca en el hombre que se hace a sí mismo en la historia. Más concretamente, en el hombre que se realizará plenamente en aquel estadio ideal, en el que el marxista cree y espera como meta de la historia: la instauración de la sociedad comunista"⁴⁷.

4.3. Recepció i crítica de Friederich Nietzsche

Colomer va dedicar moltes hores de la seva tasca docent a presentar la figura de Nietzsche, el seu pensament i la seva crítica de la religió. Va dedicar textos extraordinaris a interpretar les grans paràboles nietzschianes, especialment, la que està expressada a l'aforisme CXXV de *La Gaia Ciència* on se sentència la mort de Déu⁴⁸.

Així descriu l'ateisme nietzschian: "En el fondo del ateísmo nietzscheano late siempre esta oposición tajante entre Dios y el hombre. Dios aparece como rival del hombre. La fe en él como una fuga cobarde ante la trágica grandeza del vivir humano. Nietzsche parece haber bebido en fuentes muy poco humanas de la religiosidad cristiana. Sería interesante constatar hasta qué punto ha influido en su postura la teología luterana de la cruz, con su típica oposición entre lo humano y lo cristiano (...) (Nietzsche) niega a Dios, a pesar de tener conciencia de que el hombre no puede vivir sin él. El ateísmo de Nietzsche es todo lo contrario de una actitud fácil y comfortable. Importa su esfuerzo sobrehumano y, acaso, por eso

46 E. COLOMER, *Tres pensadors medievals enfront la qüestió de Déu*, p. 64.

47 *Diálogo con los ateos*, p. 159.

48 Cf. E. COLOMER, *Nietzsche y la muerte de Dios. Presupuestos teológicos del ateísmo nietzscheano*, a *Orbis Catholicus* 6 (1963) 193-214. Vegeu també: E. COLOMER, *Déu, viu o mort? Una aproximació històrico-crítica a la teologia radical*, Nova Terra, Barcelona, 1970 i *Dios no puede morir. Una aproximación històrico-crítica a la teología radical*, Nova Terra, Barcelona, 1970.

mismo, inhumano. Nietzsche sucumbió por haber querido demasiado"⁴⁹.

L'actitud de Colomer envers Nietzsche és molt lloable. Contràriament a les desqualificacions fàcils i les esmenes a la totalitat, el professor jesuïta es mostra molt comprensiu amb les actituds de Nietzsche, sobretot perquè Nietzsche expressa com pocs d'altres el drama que significa viure sense Déu en el món, el nihilisme conseqüent a la mort de Déu i la dificultat d'assolir una altra fita després de la mort de Déu. No és, el de Nietzsche, un ateisme auto-complaent o "perfectament instal·lat en la finitud", sinó un ateisme dolgut, que venç Déu, però encara espera el Sobrehome.

Colomer cerca les arrels d'aquest ateisme tan dur de Nietzsche i es pregunta si no estaran en la presentació de la teologia luterana que va rebre Nietzsche, en l'oposició entre l'humà i el cristià. L'odi cap a Déu, la voluntat d'exterminar-lo no és una casualitat, sinó la conseqüència d'un procés. Nietzsche interpreta Déu com el gran obstacle en el camí de l'alliberament de l'home i aquesta interpretació obeeix a la manera com ell mateix el va viure i, probablement, com se li va transmetre en la seva família i en la seva cultura.

5. Teilhard de Chardin versus Jacques Monod

Eusebi Colomer va dedicar una notable part de la seva obra a l'estudi i a la difusió del pensament de Teilhard de Chardin⁵⁰. Seguint les seves lúcides intuïcions, s'oposa a l'anomenat ateisme científic. Segons aquest ateisme, l'afirmació d'un Déu, entès com a creador, com a ment intel·ligent, és incompatible amb els resultats de la ciència física i biològica contemporània. Jacques Monod manifesta explícitament el seu ateisme a *L'atzar i la necessitat* i tracta de presentar-lo des de raons "purament" científiques. Colomer, seguint les petjades de Teilhard de Chardin, fa veure que la ciència ni prova ni nega l'existència de Déu, simplement perquè Déu és una realitat que no es troba dins del seu abast.

Segons Colomer, la ciència es refereix al *com*, mentre que la filosofia es refereix al *per a què* de les coses. La ciència constata i

⁴⁹ *Ibidem*, p. 281.

⁵⁰ Cf. E. COLOMER, *Hombre y Dios al encuentro. Antropología y teología en Teilhard de Chardin*, Herder, Barcelona, 1974.

descriu fenòmens, mentre que la filosofia s'esforça per explicar el sentit de les coses. Colomer, seguint Teilhard, critica la tendència a deduir Déu dels fenòmens que descriu la ciència en una espècie de "concordismo facilitón y de componenda barata"⁵¹. En aquest sentit, Monod és allixonador. D'altra banda, també cal defugir del dogmatisme i exclusivisme científics.

"Ambos -dijo Colomer- parten de los hechos constatados por la ciencia. Pero los leen de modo muy distinto en función de sus respectivas filosofías. Teilhard parte del valor absoluto del hombre y se esfuerza por integrar en él los datos constatados de la ciencia. Monod parte del valor absoluto de la ciencia y la originalidad específica del fenómeno humano. Monod llega así a una filosofía natural de la ciencia; Teilhard a una ciencia abierta a la filosofía del hombre. Como es obvio, las consecuencias de ambas concepciones llegan muy lejos. Tienen que ver con el sentido global de la situación del hombre en el seno de la realidad, no sólo frente a lo que llamamos mundo, sino incluso frente a aquella realidad última, con la que el hombre siempre, afirmativa o negativamente, se confronta y de este modo se autodefine, el misterio infinito e inefable que llamamos Dios"⁵².

6. Consideracions finals: Un humanisme teocèntric

Colomer defensa l'articulació d'un humanisme fonamentat en l'existència de Déu i no tan sols això, sinó que tracta de mostrar la inconsistència racional d'un humanisme sense Déu⁵³. Es refereix, explícitament, a Henri de Lubac quan aquest parla del drama de l'humanisme ateu.

La crisi dels grans relats també afecta l'ateisme teòric del segle XIX i de bona part del segle XX. La desfeta del positivisme i la sospita que s'ha projectat sobre els mateixos pares de la sospita obre

⁵¹ *Dios y el hombre al encuentro*, p. 82.

⁵² *Dios y el hombre al encuentro*, p. 83-84.

⁵³ Sobre l'humanisme que proposa Eusebi Colomer, vegeu: *Déu, fonament de l'humanisme*, a *Relleu* 56 4-12; *Humanisme sense Déu? De la inviabilitat d'un humanisme ateu i de la necessitat d'una fonamentació teològica de l'humanisme*, a *Comunicació* 58/59 (1989) 3-23; *Racionalitat i transcendència, avui, a Desafiaments culturals del anys 90*, Cruïlla, Barcelona, 1991, p. 127-154.

les portes, de nou, a una reconsideració de la qüestió de Déu, encara que en un sentit molt diferent de com va ser plantejada en l'apologètica i l'antiapologètica. Colomer es refereix a aquesta situació tot fent al·lusió al filòsof postmodern G. Vattimo. "Como señala G. Vattimo -diu-, hoy hay que considerar caducos todos los esquemas que daban por liquidado, de una vez para siempre, el problema religioso de Occidente. Si ya no es tan seguro, como pensaba el positivismo, que la ciencia alcance la realidad misma de las cosas, ya que está siempre condicionada por paradigmas histórico-culturales, tampoco lo es que la fe religiosa haya de declararse en bancarota ante la razón científica"⁵⁴.

Segons el seu punt de vista, l'única objecció atea que es manté en peu és la que es fonamenta en l'experiència del mal. La pregunta pel mal resta oberta *¿Unde malum?* -deien els medievals. "Ante el sufrimiento de los inocentes -afirma Colomer- fracasa todo intento redondo de explicación teológica. Sólo la cruz de Cristo señala un camino para superar teológicamente el ateísmo de la protesta, pues desde la muerte de Jesús en la cruz el sufrimiento ya no se experimenta como algo extraño a Dios mismo"⁵⁵. Colomer obre les portes aquí a la teologia del *Deus patiens*, desenvolupada particularment per Jürgen Moltmann, entre d'altres teòlegs protestants, com a única pista de sortida a l'objecció monumental del mal al món.

En el darrer escrit de Colomer sobre aquesta temàtica, escrit que, com s'ha dit, fou publicat pòstumament al *Diccionario de Pensamiento Contemporáneo*, el professor jesuïta no accepta identificar l'ateu amb un cristià *malgré lui*. Encara que no fa al·lusió directa a Karl Rahner, sembla que se situa en una posició contrària a la de l'eminent teòleg i també jesuïta alemany. "No es correcto -diu- convertir a todo ateo en creyente *malgré lui*"⁵⁶. Això vol dir que Colomer no és partidari de reduir les diferents actituds vitals i filosòfiques sota una mateixa denominació, sinó que és més aviat partidari de diferenciar i analitzar la plausibilitat que tenen aquestes opcions. L'ateisme que és fruit del crit de revolta contra el mal de l'innocent, l'ateisme que palesa *El Llibre de Job*, *Els germans Karamàzov* de Dostoievski o a *La pesta* de Camus és molt respectable per a Colomer i, fins i tot, arriba a dir que és intel·ligible.

⁵⁴ E. COLOMER, *Ateísmo*, en *Diccionario de Pensamiento Contemporáneo*, p. 106.

⁵⁵ *Ateísmo*, en *Diccionario de Pensamiento Contemporáneo*, p. 107.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 107

Colomer posa l'esperança més gran en el Déu que es troba més enllà dels nostres conceptes i de la nostra raó. La seva obra, tan ponderada i assenyada, és un bon antídote a tota forma de fonamentalisme i dogmatisme, ja sigui de signe cientista o de signe religiós, perquè, lluny dels maniqueïsmes, ens empeny a pensar per nosaltres mateixos i això és el que la converteix en una obra de referència. Colomer ens ensenya a pensar a través del diàleg que ell mateix estableix amb els grans mestres pensadors de la història occidental. Tant de bo la seva herència resti viva.

Abstract

In this article, Professor Francesc Torralba examines some aspects of Professor Eusebi Colomer's thoughts. He revises in detail his perception of the great atheisms in the 19th century, and analyses the answer of this Jesuit and Professor to the great masters of suspicion. The text is originally a lecture on the occasion of a symposium that the Josep Ferrater Mora Chair in Girona held about his thinking.